

برنامه‌ریزی و طراحی الگوی قرآنی «شهر طیب» منطبق با گام دوم انقلاب، در تحقق کالبدی تمدن سازی نوین اسلامی

احسان خیام‌باشی*

چکیده

آرمان‌شهر مطلوب زندگی، همواره از آمال و آرزوهای همه‌ی مکاتب در تمدن‌های بشری بوده است، که اگر چه نه به شکل کامل، ولی در حد مقدرات، در طراحی، ساخت و شکل‌گیری شهرهای تحت سیطره‌ی جهان‌بینی و ایدئولوژی‌های گوناگون، از گذشته تا حال نمود پیدا کرده است. بی‌تردید ظرف تمدنی شهرها، تا حد زیادی بر مظهر سبک زندگی شهروندی اثرگذار خواهد بود و حرکت به سمت هدف غایی جهان‌بینی حاکم بر کالبد شهر را، در ضمیر ناخودآگاه شهروندان، تبلیغ و تسهیل می‌نماید. از این روی، در بسترسازی تحقق تمدن نوین اسلامی مطابق با «گام دوم انقلاب» نیز، تلاش در خلق شهر اسلامی- ایرانی با کشف و بازآفرینی ارزش‌های کالبدی- فضایی با بهره‌گیری از ظرفیت‌های روزآمد در برنامه‌ریزی شهری ضروری می‌باشد. پژوهش حاضر طی هفت گام، الگویی قابل پیاده سازی از شهر مطلوب اسلامی در عصر حاضر تحت عنوان «مدل اجرایی شهر طیب»، را ارائه می‌دهد. این مطالعه از نظر هدف، کاربردی با رویکرد بنیادی و از نظر ماهیت و روش کار توصیفی- تحلیلی می‌باشد و در آن به دو روش اسنادی و پیمایشی، اطلاعات مورد نیاز جمع‌آوری و پس از گزینش «شهر طیب» بعنوان مفهوم جامعی از شهر اسلامی، بیش از ۲۰۰۰ شاخص از منابع معتبر اسلامی و نظریات اندیشمندان برجسته استخراج و با بررسی‌های تکمیلی و مشورت با خبرگان، با بکارگیری مرحله اول روش دلفی، با سه گردش پرسشنامه در بین ۴۰ نفر از خبرگان که به روش گلوله برفی گزینش شده‌اند، ۴۳ شاخص کلان تعریف و انتخاب گردید و در مرحله نهایی اهمیت و اولویت این کلان شاخص‌ها در مدل اجرایی با طراحی پرسشنامه روش دلفی، مرحله دوم در قالب طیف لیکرات پنج گزینه‌ای، با دو دور گردش اطلاعات صورت پذیرفت، که نرخ بازگشت ۸۲ درصدی پرسشنامه‌ها در مجموع بیانگر نقطه قوت نتایج است.

کلمات کلیدی: شهر اسلامی، گام دوم انقلاب، تمدن نوین اسلامی، معماری و شهرسازی ایرانی-

اسلامی، شهر طیب.

* عضو هیئت علمی پژوهشکده شبستان و رئیس اندیشکده علمی راهبردی شهر اسلامی

eh_khayambashi@yahoo.com

دریافت: ۱۴۰۰/۶/۳۱

پذیرش: ۱۴۰۰/۸/۲۴

صفحه ۱۲۰ تا صفحه ۱۴۸

مقدمه

امت اسلامی، با همه‌ی ابعاد خود در قالب ملت‌ها و کشورها، در تلاش است، به جایگاه تمدنی مطلوب قرآن دست یابد. شاخصه‌ی اصلی و عمومی این تمدن، بهره‌مندی انسان‌ها از همه‌ی ظرفیت‌های مادی و معنوی است، که خداوند برای تأمین سعادت و تعالی آنان، در عالم طبیعت و در وجود خود آنان تعبیه کرده است. آرایش ظاهری این تمدن را در حکومت مردمی، در قوانین برگرفته از قرآن، در اجتهاد و پاسخگویی به نیازهای نوبه‌نوی بشر، در پرهیز از تجر و ارتجاع و نیز بدعت و التقاط، در ایجاد رفاه و ثروت عمومی، در استقرار عدالت، در خلاص شدن از اقتصاد مبتنی بر ویژه‌خواری و ربا و نکاتر، در گسترش اخلاق انسانی، در دفاع از مظلومان عالم، و در تلاش و کار و ابتکار، می‌توان مشاهده کرد. نگاه اجتهادی و عالمانه به عرصه‌های گوناگون، از علوم انسانی تا نظام تعلیم و تربیت رسمی و از اقتصاد و بانکداری تا تولید فنی و فناوری، و از رسانه‌های مدرن تا هنر و سینما، و تا روابط بین‌الملل و غیره و غیره، همه از لوازم این تمدن‌سازی است (آیه الله خامنه‌ای (مدظله)، ۱۳۹۲/۰۲/۰۹).

نظام‌های اجتماعی و سیاسی، صرف نظر از نوع و ماهیت خود، همواره مبتنی بر دیدگاه‌های فلسفی، اخلاقی و هنجاری پیچیده‌ای می‌باشند، بگونه‌ای که می‌توان مدعی شد، بدون وجود یک نظام فکری و نظری، اصولاً نظام‌های اجتماعی امکان تحقق عینی نخواهند یافت و در صورت تحقق، تداوم آن‌ها غیرممکن می‌نماید. به طور کلی اصول، شاخص‌ها و قوانین حاکم بر هر جامعه‌ای، برگرفته از جهان‌بینی و ایدئولوژی حاکم بر آن جامعه است. نظام سیاسی و اجتماعی در یک جامعه‌ی اسلامی نیز، مبتنی بر همین موضوع می‌باشد و تحقق و تداوم آن، منوط به پشتوانه‌ی نظری و فلسفی لازم است.

اما بستر فیزیکی، تحقق مدنیت شهر است و بدین لحاظ در همه‌ی رویکردهای تمدن بشری تلاش شده است، با تعریف و بسترسازی ایجاد شهری آرمانی، مبتنی بر اندیشه و چارچوب نگرش آن به جهان، خاصه انسان و سعادت و فرجام آن، زمینه‌ی شکل‌گیری کامل تمدن فراهم گردد، که تمدن اسلامی نیز از این قاعده مستثنی نمی‌باشد.

در این بین شهر اسلامی انگاره‌ای است که پرسش‌های بیشماری در باب چیستی، ماهیت و ویژگی‌های آن وجود دارد و نظام‌های علمی و فکری گوناگون، از زوایای مختلف، بدان پرداخته و تلاش در تبیین و تشریح آن داشته‌اند. با این حال، مروری بر ادبیات این

موضوع، نشانگر حجم بالایی از سوء تعبیرها و آشفتگی‌ها درباره‌ی این انگاره و مفاهیم، موضوعات و اهداف مرتبط با آن است. حتی برخی از مستشرقین در نگاهی ساده انگارانه به عمد و یا سهو آن را صرفاً شهری که مسلمانان ساخته‌اند و یا شهری که مسلمانان در آن زندگی کنند معرفی کرده‌اند و یا در کل منکر وجود خصوصیات مشخص و ویژه برای آن شده و آن را اقتباسی از سایر مکاتب دانسته‌اند. این مهم، بزرگترین چالش در ظهور آرمان‌شهر اسلامی در مسیر دستیابی به تمدن نوین اسلامی در عصر حاضر خواهد بود. بی تردید مؤلفه‌ها و ویژگی‌های شهر اسلامی، بعنوان ظرف تمدنی نظام سیاسی و اجتماعی اسلام را باید در متون دینی بویژه قرآن کریم و سیره‌ی نظری و عملی پیامبر بزرگ‌ص و ائمه معصومین^ع؛ جستجو و بازشناسی نمود. به همین خاطر، چنین می‌توان نتیجه گرفت، شهر یا جامعه‌ی اسلامی معطوف به اصول، مبانی و نوعی نگرش خاص به جهان هستی، انسان، آخرت و خداوند است. این مبانی و اصول به طور کل، ویژگی‌ها و خصلت‌های شهر اسلامی را توضیح می‌دهد، واگر نه بسیاری از تعبیر و رویکردهای مطرح امروز در برنامه‌ریزی شهری جهان نیز نه تنها در تعارض ظاهری با ارزش‌ها و دستورالعمل‌های اسلامی نیست، بلکه به نوعی تقویت آن نیز به نظر می‌رسد. و این چنین است که توجه به مبانی نظری و روح حاکم بر مکاتب و نظریات اجتماعی و شهرسازی، از اهمیت خاصی برخوردار است. تا جایی که حتی در خصوص عملکرد فردی نیز از حضرت رسول^ص نقل شده است، که «إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ». از این رو در صورت تمایل به بهره‌گیری و بومی سازی سایر دستاوردها و تجربیات موفق جهانی در مقام اجرا، قبل از هر چیز باید به تعریف و تقید به شاخص‌ها و اصول برگرفته از دستورات فرا مکان و فرا زمان مکتب نورانی اسلام همت گمارد. شهر مبتنی بر نظم اجتماعی که متکی به چنین نگرش و اصولی باشد و روابط افراد و نظام اجتماعی آن بر مبنای این اصول و شاخص‌ها شکل پذیرفته باشد، شهری اسلامی است و شهری که نظم و روابط اجتماعی آن مبتنی بر این اصول و شاخص‌ها نباشد، در هر حال شهری اسلامی نخواهد بود. به طور طبیعی ظرف کالبدی، معماری و شهرسازی شهر نیز متأثر از همین موضوع بوده و باید تقویت کننده و تذکر دهنده به جهان‌بینی اسلامی و فاقد عناصر مخل و مانع تحقق ایدئولوژی و اهداف آرمانی شهر اسلامی باشد. بر اساس متون دینی، فرهنگ اجتماعی و ادبیات سیاسی اسلام، شهرهای اسلامی و بناهای آن نباید به بناهای شهر غیر اسلامی شباهت داشته باشد و باید برای خود الگو و نمایی الهام گرفته از معارف توحیدی و متناسب با

عقاید اسلامی داشته باشد. در برخی روایات، تفاوت و تمایز با یهود و مسیحیت بسیار مورد تأکید قرار گرفته است (نوروزی و همکاران، ۱۴۰۰، ۵۹). بر این اساس، شهرهای اسلامی دارای روابط اجتماعی و انسانی قوی بوده و لذا باید دارای محلات قابل تمایز، خانواده محور، با هویت و ایجادکننده حس تعلق باشند و همچنین، بستر مناسب برای برقراری روابط انسانی و همسایگی را فراهم نمایند (نوروزی و همکاران، ۱۴۰۰، ۱۱).

اما ایران کشوری است، که از دیرباز از فرهنگ و تمدنی کهن و ریشه‌دار برخوردار بوده است و لذا با ورود دین مبین اسلام به ایران، که با اقبال عمومی ایرانیان، با توجه به ماهیت الهی و عدالت محور آن روبرو گردید، بر غنای فرهنگی این تمدن گهربار بیش از پیش افزوده شد و فرهنگ اصیل ایرانی- اسلامی شکل گرفت و بر اعتلای تک تک جنبه‌های زندگی انسان ایرانی تأثیر بسزایی گذاشت. یکی از جنبه‌های مهمی که با تعامل دوسویه فرهنگ ایرانی- اسلامی بر غنای آن هر چه بیشتر افزوده گردید، تبلور عینی تمدن، یعنی همان معماری و شهرسازی است، که این نمود فرهنگی، بطور گسترده در آثار زیبای بجا مانده از گذشته و مکتب‌های اصیل شهرسازی شکل گرفته بر این مبنای، به چشم می‌خورد.

طبق تعریف شورای عالی معماری و شهرسازی، شهر اسلامی - ایرانی به شهری اطلاق می‌شود که «مکان تحقق تمدن» بوده و از نظر مفهومی، منبعت از اصول دین مبین اسلام است و در معنا، دارای ارزش‌های پایدار مبتنی بر بینش عرفانی ایرانی، و در مصداق مبتنی بر ویژگی‌های بستر طبیعی، فرهنگی و تاریخی است. و در هر یک از بازه‌های زمانی، متناسب با ویژگی‌ها و نیازمندی‌های مراتب گوناگون معنوی و مادی جوامع انسانی و با استفاده بهینه از علوم، فن‌آوری و مهندسی شکل می‌گیرد. هدف از ایجاد این گونه شهرسازی، فراهم آوردن زمینه‌ی مناسب جهت تکامل و تعالی انسان‌ها، مطابق با آموزه‌های دین اسلام بوده و در این زمینه، توسعه‌ی روابط اجتماعی و نیز تولید مظاهر فرهنگ و تمدن، بویژه در آثار هویت‌مند هنری تجلی یافته است. نمونه‌های مصداقی آن را می‌توان پس از ظهور اسلام تا آغاز سال ۱۳۰۰ هجری خورشیدی، در حوزه‌ی فرهنگی ایران ملاحظه نمود (شورای عالی شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۹۱، ۲). اما متأسفانه در گذر زمان و تحت تأثیر عوامل گوناگون، بویژه نفوذ فرهنگ‌های بیگانه، هویت کالبدی و به تبع آن، سایر وجوه ارزشی شهرهای اسلامی- ایرانی، در گام‌های توسعه و بازسازی رنگ باخته است. لذا ضروری است در مسیر تحقق اهداف گام دوم انقلاب، در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی- ایرانی و

با توجه به تأثیر شگرف بستر کالبدی بر سایر ابعاد تمدنی، بر روی بازآفرینی شهر تمدن ساز اسلامی- ایرانی و قرآنی متمرکز گردید.

۱- پیشینه تفکر آرمان‌شهری در تمدن‌های بشری

قبل از پیدایش رنسانس فکری در غرب، اندیشمندان، به ترسیم شهری پرداخته بودند که به آن «مدینه فاضله» گفته می‌شود. از افلاطون یونانی در کتاب «جمهوریت»، کتاب «یوتوپیا» تامس مور، فیلسوف قرون پانزده و شانزده انگلیسی (۱۵۱۶م)، فرانسویس بیکن در کتاب «آتلانٹیس»، کتاب «شهر آفتاب» کامپالا، هرینگتون در کتاب «اوسئانیای»، آتین آکابه در کتاب «سفر به ایکاری» و مزلو روان‌شناس مشهور آمریکایی در آرمان شهر دور از دسترس «اپسایکیا»، تا عصر اوج درخشش تمدن اسلامی با کُتب «سیاست مدنی» و «آراء أهل المدینة الفاضلة» فارابی ایرانی، همچنین نظریات اندیشمندانی چون خواجه نصیرالدین طوسی، سهروردی، ابن خلدون و... همگی تلاش نموده‌اند، به وصف آرمانی شهری مطلوب یا همان آرمان‌شهر برگزیده بپردازند. این توصیف‌ها، همواره متأثر از شرایط و دیدگاه‌های ایدئولوژیک، مذهبی، فرهنگی، اجتماعی و حتی سیاسی عصر طرح موضوع بوده است و عدالت و برابری، حقیقت، خیر و شر، بروز خود درونی انسان، حکمرانی و حاکم شهر، رستگاری، عقل و اخلاق و تحقق بهشت دنیوی، از جمله مهم‌ترین رویکردهای اندیشه آرمان‌شهری است. گاهی آرمان‌شهر در افسانه‌ها و اساطیر و افتخارات گذشته‌ی یک ملت، جستجو گردیده و گاه در قالب آفرینشی ایده‌آل در افق آینده، از جمله دستیابی به آینده‌ی موعود برای ضعفاء و محرومان جهان، با رویکردی الهی و مذهبی ترسیم شده است.

در ایران، اندیشه‌ی آرمان‌شهری در روزگاران گذشته، ابتدا به شکلی اساطیری آغاز گردید و در دوران اسلامی در عرصه‌های دین، حکمت و ادب جلوه‌گری نمود (اصیل، ۱۳۷۴، ۱۹). شهر آرمانی یونانی، محصول تعقل فلسفی و آرمان‌شهر ایرانی، برگرفته از درکی رازآلود از جهان بوده است. با این‌حال، نگرش معنوی به شهرها، تأثیرات قابل توجهی بر کالبد شهرها، به ویژه شهرهای باستانی، گذاشته است. اردشیر خوره، نخستین شهر ساسانی، نمود کاملی از شهر مدور و برگرفته از تفکر کیهان‌مزدایی مدور می‌باشد (رضایی راد، ۱۳۷۸، ۱۷). مشهورترین و نخستین شهر آرمانی در دوران اساطیری، شهر ورجمکرد است که اشارات ملموسی درخصوص کالبد آن در اوستا صورت گرفته است. همچنین از دیگر از شهرهای

آرامانی دوران اساطیری، گنگ دژ است که علاوه بر منابع زرتشتی در شاهنامه فردوسی نیز به تصویر کشیده شده است (مطلبی و نادری، ۱۳۸۸، ۱۳۴). اما در رویکرد آرمان‌شهر اسلامی، فارغ از نگاه‌های انتزاعی، تحقق پذیری از جایگاه و اهمیت به سزایی برخوردار است، که به طور عمده در شهر آرامانی ایرانی نیز، با توجه به نمونه‌های ذکر شده، این هدف عالی مد نظر نظریه‌پردازان و مورد توجه ساختارهای حکومتی قرار داشته است. بر اساس منابع اسلامی، شهر نهادی است که جانی دارد و کالبدی. کالبد و قالب شهر، ساختار فیزیکی آن است که از آن به «شهر عرفی» تعبیر می‌شود و جان و روح هر شهر ساختار فرافیزیکی آن است، که آن را «شهر شرعی» می‌نامند (محسنی اراکی، ۱۳۹۴).

در میان متفکران و اندیشمندان اسلامی، نخستین کسی که به تفصیل درباره‌ی «شهر عرفی» و انواع و مراتب آن سخن گفته، فیلسوف بزرگ مسلمان، فارابی (۸۷۳-۹۵۰م) است. فارابی در کتاب «آراء اهل المدينة الفاضة» ضمن تقسیم تجمعات بشری به جمع کامل، که مقصود از آن شهر است و تجمع ناقص، که مقصود از آن نیم‌شهر است، تجمع کامل را به عظمی و وسطی و صغری تقسیم می‌کند. که مقصود او از عظمی، «جامعه بشری کلان» وسطی، «کشور» و مقصود از صغری «شهر» است. سپس «نیم‌شهر» یا تجمع ناقص را به دهستان «قریه» و «محلّه» و «منزل» تفکیک می‌نماید. وی سپس ملاک شهر بودن را در عناصر ذیل خلاصه می‌کند:

اجتماع جمع کثیر از مردم؛

تعاون آنان در راه تحقیق سعادت و کامیابی همگانی؛

رئیی کامل، که مجموعه‌ی مردم شهر را ریاست و فرمانروایی می‌کند؛

مردمی فرمانبردار و مطیع از رئیس و تلاش همگانی آنان در جهت تحقق اهداف و

خواسته‌های او (فارابی، ۱۳۹۸، ۷۷-۷۱).

پس از فارابی، ابن خلدون، جامعه‌شناس مسلمان در قرن هشتم، در تعریف شهر، افزون بر عناصر پیشین که در سخن فارابی بیان گردید، سه عنصر بازار، ساختمان‌های بزرگ و نقشه‌ی شهری را به شهر عرفی می‌افزاید (ابن خلدون، ۱۳۹۱، ۳۴).

شهر عرفی اسلامی شهری است، با حاکمیت قانون عدل توحیدی، رهبری الهی و عادل و مردمی با اطاعت از رهبری، و شهر شرعی یا شهر فرافیزیکی که جان شهر اسلامی است، در واقع هویت توحیدی و عادلانه جامعه‌ی شهری است (اراکي، ۱۳۹۴). با توجه به مطالبی که عنوان شد، شهر آرامانی اسلام، با صورتی مثالی و مفهومی ثابت می‌باشد، اما با

تحقق آن در عالم خارج و نزول در مرتبه‌ی محسوسات و عینیات، بسته به شرایط زمان، مکان و امکانات، در دسترس، اراده و خواست شهر و شهروندان، تجلیات متفاوتی (در قالب کثرتی در وحدت) خواهد داشت. بنابراین، هر شهری که «شهر اسلامی» نامیده می‌شود، به اندازه‌ای اسلامی است، که بتواند آن مفهوم و آن صورت اصلی را به نمایش بگذارد و به عبارت بهتر، میزان اسلامی بودن یک شهر، با نزدیکی آن به «شهر آرمانی تحقق پذیر اسلامی» وابسته است (نوروزی و همکاران، ۱۴۰۰ الف، ۸۱).

نقی زاده، پس از سال‌ها پژوهش در زمینه‌ی چیستی شهر اسلامی، که نتایج آن در کتب و مقالات متعدد وی ارائه شده است، نتیجه‌ی این مطالعات را در قالب نظریه‌ی فضای حیات طیبه ارائه می‌نماید. بر این اساس، عالی‌ترین تجلی و ظهور «شهر آرمانی اسلام» (یا شهر اصیل اسلامی) را «فضای حیات طیبه» می‌نامد؛ که در والاترین صورت آن، «انسان کامل» (و مؤمنین) بتوانند مطابق «ارتباطات» (قوانین، رفتارها و اخلاقیاتی) که از چشمه‌ی وحی اخذ و تدوین شده‌اند، به «شیوه‌ی مسلمانی» در فضا و محیطی متعادل، که بر اساس این «ارتباطات» و «شیوه‌ی زیست» ساخته شده است، زندگی نمایند و با ایمان و عمل صالح خویش، در آن محیط و فضا به «حیات طیبه» برسند. به بیان دیگر، با فراهم بودن شرایط «حیات طیبه»، «شهر اسلامی» نیز به منصفی ظهور می‌رسد. (نوروزی و همکاران، ۱۴۰۰ الف، ۵۹).

بمانیان ارتباط میان معماری دوره‌ی اسلامی ایران و اصول دین اسلام را روشن می‌سازد و این دیدگاه به اهمیت نقش خدامحوری در معماری اسلامی ایران پرداخته و از این رهگذار، پس از بیان اهمیت اصل توحید در متون اسلامی، به تشریح انواع آن در معارف اسلامی و نقش محوری آن در شکل‌گیری شهر اسلامی پرداخته است (نوروزی و همکاران، ۱۴۰۰ الف، ۱۰). عبدالحمید نقره‌کار، طی سال‌های متمادی، در زمینه‌ی بررسی آراء و نظرات فلاسفه و حکمای غرب و شرق، پیرامون دو مقوله‌ی انسان‌شناسی در شاخه‌ی حکمت نظری و زیبایی‌شناسی در شاخه‌ی حکمت عملی فعالیت نموده است و در ارائه چارچوب فکری خود در شکل‌گیری شهر اسلامی، از رجوع به عقل، اجماع خبرگان، کلام معصوم و کلام الهی سخن به میان می‌آورد. او در استخراج نتایج‌اش در مورد معماری اسلامی، از حکمت متعالیه بسیار کمک گرفته است (نوروزی و همکاران، ۱۴۰۰ الف، ۲۷۷-۲۷۳). آیت الله محسن اراکی نیز از معدود مجتهدینی است که به روش اجتهاد استنباطی و با تشکیل جلسات مشترک با صاحب نظران حوزه و دانشگاه، تحت قالب فقه نظام، تاکنون به بیان بخشی از احکام مهم شکل‌گیری شهر اسلامی پرداخته است.

از اثر متقابل این دو بر یکدیگر است. نظام فکری شهروندان در جایگاه بهره‌بردار، ایده‌پرداز، طراح، سرمایه‌گذار و یا سازنده، شهر را شکل می‌دهد و در مقابل این فضاهای مصنوع و طبیعی شهر است، که در مقام تذکر و تنبیه سیر الی الله و خلیفه الهی انسان را به تصویر می‌کشد و یا در جایگاه تغافل، او را تشویق به سقوط و خلاصه شدن در دنیای مادی می‌نماید.

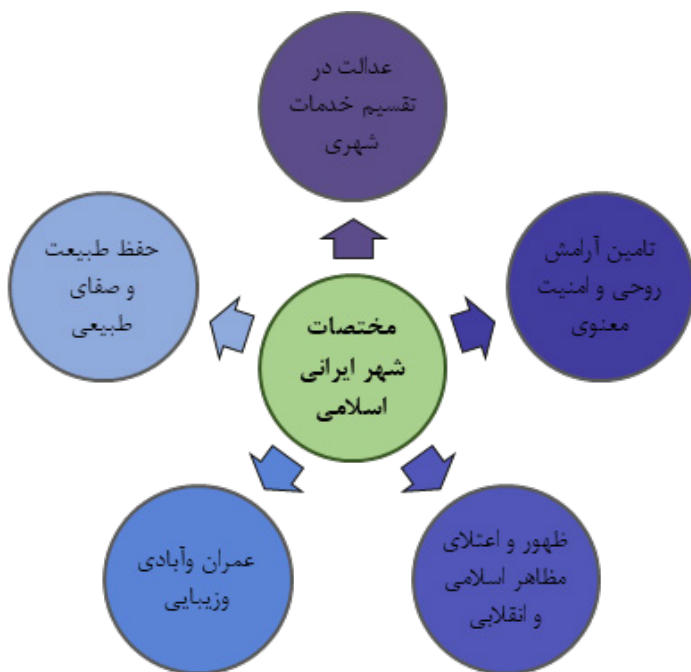
بر این اساس، برغم عمده‌ی مستشرقین که شهر اسلامی را شهر ساخته شده به دست مسلمانان و یا محل سکونت مسلمین فارغ از مبنای فکری ساخت می‌دانند، بطور خلاصه می‌توان بیان نمود که شهر اسلامی در اصل شهری است، که نظام اندیشه‌ی محیط بر آن، از جمله اصول معماری و شهرسازی، برگرفته از مبانی و ارزش‌های جهان‌بینی و ایدئولوژی اسلامی باشد و حیات طیب و سیر تعالی خلیفه الهی را برای شهروندان تسهیل نماید.

۳- وضعیت امروز شهرهای جهان اسلام، از جمله ایران

همانطور که بیان گردید، یکی از عوامل اصلی شکل دهنده‌ی گنجینه‌ی شهرسازی هر جامعه‌ای، قواعد و باید و نبایدهای فرهنگی آن جامعه می‌باشد، که به طور عمده، از جهان‌بینی حاکم بر آن جامعه ناشی می‌شود. بنابراین در جهان اسلام نیز شهرها از ویژگی‌های شاخص و حتی منحصر به فردی که ناشی از ایدئولوژی و جهان‌بینی اسلامی است، برخوردار می‌باشند. اما پس از انقلاب صنعتی و توسعه و پیشرفت مادی جهان غرب، و گسترش روابط غرب و شرق، بیشتر ایدئولوژی‌های غربی که از مکاتبی چون دنیاگرایی، انسان‌گرایی، فردگرایی، تجربه‌گرایی، خردگرایی، مادی‌گرایی و... اخذ شده است، معماری و شهرسازی را در اکثر کشورها همچون سایر عرصه‌ها، تحت تأثیر خود قرار داده است. این در حالی است که هر کدام از مکاتب نام‌برده، به دلیل مطلق‌انگاری و فراموش کردن عمدی و یا سهوی سایر جنبه‌های معرفت بشری، تأثیر منفی بر توسعه‌های شهری داشته و با فرهنگ جوامع و بویژه جوامع شرقی و بطور خاص شهرها و کشورهای اسلامی تقابل پیدا کرده‌اند. ولی برغم این موضوع، با توجه به انحصار گول‌های تبلیغاتی و سلطه‌ی فرهنگی غرب، روند ساخت و ساز شهری در جهان اسلام، بدون توجه به وجه پنهان تفکر و جهان‌بینی غربی در پشت نمادها، سنبل‌ها، طرح‌ها و سبک‌های معماری و شهرسازی غربی، جهت‌گیری کپی برداری را دنبال نموده است. لذا در این شرایط، حفظ ارزش‌های اصیل معماری و شهرسازی اسلامی- ایرانی، نیاز به تلاشی مضاعف در همه‌ی ابعاد خاصه فرهنگی و اطلاع‌رسانی دارد.

۴- شهر از دیدگاه مقام معظم رهبری حضرت آیه الله خامنه‌ای (مدظله)

شهر از نگاه مقام معظم رهبری، آن گونه است که باید «نمونه‌ی اعلای هنر و فرهنگ اسلامی- ایرانی، و سرشار از معنویت مومنانه، نهفته در ارزش‌های دینی ایرانیان باشد، به طوری که آرامش روحی و سهولت زندگی، متناسب با معیارهای دینی و معنوی برای ساکنان آن فراهم گردد». ایشان در این زمینه تأکید دارند: شهرسازی باید حفظ هویت و اصالت شهرها، پایبندی به معماری اسلامی و ایرانی، رعایت زیبایی و استحکام بناها، ترویج فرهنگ نظم و قانون، گسترش نمادهای دین و اخلاق، آسان‌سازی خدمت‌رسانی، عدالت و فراگیری در خدمات، توسعه‌ی فضای سبز و اهتمام به سلامت محیط زیست را مد نظر قرار دهد». این موارد در اصل همان ترجمان جهان‌بینی توحیدی اسلام با رویکرد امت واحده است، که عملیاتی و اجرایی نمودن آن، نیازمند برنامه‌ریزی جامع راهبردی در ابعاد گوناگون می‌باشد (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۸/۰۲/۰۸ و ۱۳۸۶/۰۲/۰۸).

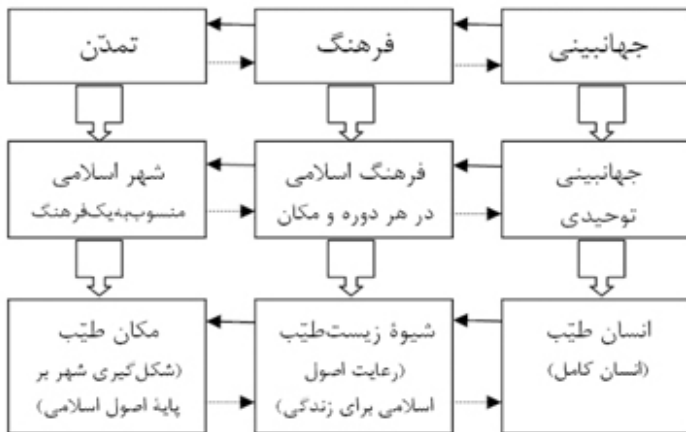

تصویر ۲- مختصات شهر اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله) (نوروزی و

همکاران، ۱۴۰۰، ب، ۱۴)

۵- چگونگی تکوین تمدن نوین اسلامی، متناسب با گام دوم انقلاب، با شکل‌گیری شهر اسلامی طیب

بازگشت به خود و تکیه بر توان‌مندی‌های بالقوه در جوامع اسلامی، از جمله ایران، یگانه راهکار فائق آمدن بر مشکلات و رسیدن بر قله‌های پیشرفت و اقتدار است، که مورد تأکید مقام معظم رهبری (مدظله) نیز می‌باشد. اساس این تفکر بر «خود باوری» است، که جز با فرهنگ‌سازی «سبک زندگی اسلامی» در مفهوم کلی و «اسلامی- ایرانی» در ابعاد کشور، محقق نخواهد شد. در این بین، توجه به محیط شهر، بعنوان قالب زندگی شهروندان و بستر تمدن‌سازی و اثر متقابل شهر و انسان، امری اجتناب‌ناپذیر خواهد بود. لذا ضروریست محیط، علاوه بر مباحث فرهنگی، مورد توجه قرار گیرد، که در دو بعد «ضوابط و معیارهای جاری حاکم بر شهرسازی و سیمای شهری» و «الگوهای حاکم بر معماری و خلق فضاها»، قابل بررسی و انطباق با اصول اسلامی و فرهنگ اسلامی- ایرانی، بجای اقتباس صرف از الگوهای بیگانه است، که توجه و حسن نظر برنامه‌ریزان در حوزه‌های گوناگون، از جمله مدیریت شهری را می‌طلبد. در دیاگرام تصویر شماره ۳ چگونگی ارتباط و تعامل جهان‌بینی و فرهنگ یک جامعه، با تولد یک تمدن بطور عام و تمدن اسلامی به شکل خاص و جلوه‌ی کالبدی تمدن یعنی شهر، به تصویر کشیده شده است.

تصویر ۳- دیاگرام تعاملی عوامل تولد یک تمدن و شهر، بعنوان جلوه کالبدی-فضایی آن

(نقی زاده، ۱۳۹۳، ۲۵)

۶- حلقه مفقوده در تعریف و تولید ساختارهای تمدن نوین اسلامی

بررسی‌ها نشان می‌دهد، «حلقه مفقوده» در تحقق اهداف تمدن نوین اسلامی، «تولید نظام شاخصه»‌هایی است که مبنای سنجش برنامه‌های توسعه‌ای و عملکرد مدیران و در کل میزان موفقیت و پیشرفت جامعه قرار گیرد. استفاده از معیار سنجش ناهماهنگ، ارزش‌ها را به جای مقصد حرکت و قله‌ی انگیزه‌ها، تبدیل به موانع و چارچوب‌های محدود کننده‌ی حرکت مدیران و متخصصان می‌کند. تا زمانی که به دنبال توسعه با حفظ ارزش‌های اسلامی و رعایت ضوابط شرعی هستیم، توسعه‌ی قله‌ی ما و ضوابط و ارزش‌های اسلامی، موانع و سرعت‌گیرهای حرکت ما خواهد بود، که این رویکرد ره به جایی نخواهد برد. لذا ضروری است به کمک تولید شاخص‌های مناسب، ارزش‌ها را از مقررات حرکت به مقصد حرکت تبدیل کنیم. بدیهی است که کشف و تولید روش‌ها و راه‌حل‌هایی مناسب پس از انتخاب و مشخص نمودن مقصد، امکان پذیر خواهد بود (تصویر شماره ۴).

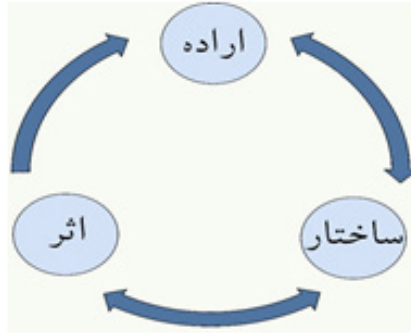

تصویر ۴- مراحل چهارگانه تحقق تمدن نوین اسلامی، با تمرکز بر شکل‌گیری شهر اسلامی- ایرانی (خیام باشی، ۱۳۹۸)

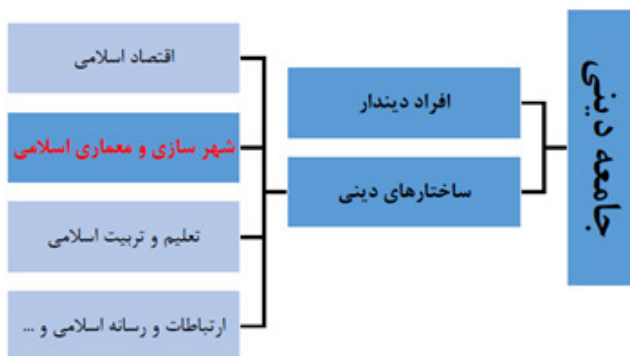
۷- روند شکل‌گیری جامعه دینی و تمدن منبعث از آن

طبق آموزه‌های دین مبین اسلام، انسان موجود مختاری است و در تعریف و نظریه‌پردازی علوم و امور انسانی، بُعد اختیار و اراده انسان نباید نادیده گرفته شود. ولی اراده‌ی انسان در بروز اثر و تحصیل ثمر، به طور کامل آزاد و رها نیست. در مسیر از اراده تا اثر، ساختارهایی خاص وجود دارند، که اراده را محدود و مقید ساخته و بر آن تأثیر می‌گذارند. با رسوب این اراده‌ها در بستر طبیعت، اجتماع و تاریخ، ما شاهد پیدایش

ساختارهایی می‌شویم که هم بر اراده‌ی فردی اعضای جامعه تأثیر گذاشته و هم از آن تأثیر می‌پذیرد (تصویر شماره ۵).

تصویر ۵- چرخه شکل‌گیری تمدن مبتنی بر دین (خیام باشی و همکاران، ۱۳۹۵)
بنابراین یک جامعه‌ی دینی و تمدن شکل گرفته بر مبنای آن، جمع جبری افراد دیندار نبوده و نیاز به ساختارهایی متناسب با دین دارد، این مسئله پرداختن به موضوعاتی چون الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت و مباحثی چون اقتصاد یا معماری اسلامی را ضروری می‌سازد (تصویر شماره ۶).

تصویر ۶- ابعاد و بخش‌های جامعه‌ی دینی (خیام باشی و همکاران، ۱۳۹۵)

۸- روش‌شناسی پژوهش

این مطالعه از نظر هدف، پژوهشی کاربردی با رویکرد بنیادی، و از نظر ماهیت و روش کار، پژوهش توصیفی-تحلیلی می‌باشد و در آن به دو روش اسنادی و پیمایشی، اطلاعات مورد نیاز جمع‌آوری شده است. پس از مطالعه و بررسی ادبیات موضوع و مبانی نظری مطرح از یک سو، در منابع معتبر اسلامی و از سوی دیگر از بین انبوه نظریات اندیشمندان و صاحب نظران و مجریان به نام، در دو بعد علمی و اجرایی در سطح جهانی و کشور، با روش تحلیلی-تطبیقی، تعریف منتخب از شهر اسلامی و اهم معیارها و شاخص‌های قابل استناد در حوزه تحقق شهر اسلامی، شناسایی، استخراج و دسته‌بندی گردید. در ادامه در دو مرحله نسبت به تجمیع و تدقیق حدود ۲۰۰۰ شاخص خُرد استخراج شده از دو مسیر ذکر شده در پژوهش اقدام گردید. در مرحله اول با توجه به تکرار و نزدیکی شاخص‌ها در حوزه منابع اسلامی، ۹۰ شاخص و در زمینه‌ی نظریات صاحب نظران، ۲۱۹ شاخص جمع‌بندی شد. در مرحله‌ی دوم با استفاده از روش دلفی در بهره‌مندی بهینه از نظر خبرگان، این شاخص‌ها مجدد تجمیع، و در قالب ۴۳ شاخص کلان تدوین گردید. که در مرحله نهایی باز به شیوه دلفی همین شاخص‌ها در جهت برنامه‌ریزی پیاده‌سازی «مدل اجرایی شهر طیب» اسلامی و با تعریف طیف لیکرت پنج سطحی، اولویت‌بندی گردید.

روش نمونه‌گیری در این پژوهش، برای پرسش‌نامه‌ی مصاحبه با خبرگان به روش دلفی، به شیوه غیراحتمالی می‌باشد و از بین انواع نمونه‌گیری غیر احتمالی، در اینجا از نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است. حجم نمونه در پرسش‌نامه‌ی خبرگان نیز، از طریق اشباع نظری به تعداد ۴۰ کارشناس و متخصص به صورت تمام شماری تعیین گردید. که تعداد ۳۵ پرسش‌نامه در مرحله اول روش دلفی، یعنی تدقیق شاخص‌ها و سنجه‌های بومی ارزیابی تاب‌آوری با سه دور گردش اطلاعات دریافت گردید. در مرحله دوم با استفاده از روش دلفی، پرسش‌نامه اولویت‌بندی شاخص‌ها، با دو دور چرخش و تکمیل پرسش‌نامه در بین همان ۳۵ نفر باقیمانده‌ی نمونه آماری انجام پذیرفت، که در نهایت ۳۱ پرسش‌نامه کامل و بدون خطا جمع‌آوری گردید. در واقع در اینجا تلاش شد تا با هدایت و راهنمایی پاسخگویان، میزان خطا در پرسش‌نامه‌ها کاهش یابد.

در مجموع می‌توان مراحل این پژوهش را در گام‌های ذیل خلاصه نمود:

مرحله اول- جستجوی مفهوم مناسب برای مدل اجرایی شهر اسلامی؛

مرحله دوم- تدوین شیوه استخراج شاخص‌ها و سنجش‌های تحقق‌پذیری مدل؛
 مرحله سوم- استخراج شاخص‌ها از منابع معتبر اسلامی؛
 مرحله چهارم- استخراج شاخص‌ها از دیدگاه‌های نظریه پردازان مطرح و حکمت‌های
 پنهان و آشکار آثار تمدنی بجا مانده از گذشته؛
 مرحله پنجم- تجمیع و تدقیق شاخص‌های خُرد در هر یک از روش‌های مطرح؛
 مرحله ششم- تلفیق شاخص‌های تجمیعی دو روش مطرح، با مشارکت خبرگان و به
 کمک روش دلفی در قالب کلان شاخص‌ها؛
 مرحله هفتم- اولویت‌بندی اجرایی کلان شاخص‌های پیاده‌سازی مدل، با کاربرد مجدد
 روش دلفی.

۱-۸- گزینش مفهوم شهر اسلامی

در این زمینه بیش از ۲۰۰ تعریف و مفهوم مرتبط با مشارکت کارگروهی، از متخصصین
 علاقه‌مند مورد بررسی و توجه قرار گرفت و نتایج بررسی تعاریف مختلف مطرح در حوزه‌ی
 شهر اسلامی، در چهار گروه نظریات «صورت‌گرا»، «ساختارگرا»، «محتوا گرا» و «فقه‌گرا»
 دسته‌بندی گردید.

۱-۱-۸- نقد واژه شهر اسلامی

براساس مطالعات انجام شده و جلسات نقد و نظر با صاحب نظران، در نظر گرفتن
 صفت «اسلامی» برای شهر چندان مناسب به نظر نمی‌رسد. موارد ذیل، چالشی جدی در
 این زمینه محسوب می‌گردد:

در سنت و سیره‌ی معصومین و نیز آثار غیر معاصر مسلمانان، شاهدی از اتصاف شهر
 به صفت «اسلامی» مشاهده نمی‌گردد و تعبیر و مفاهیم مشابه، نظیر معماری مسلمانان،
 هنر مسلمان، معماری عربی، محمدی و پیدایش مفهوم اسلامی از دهه ۱۹۷۰ و از سوی شرق
 شناسان غربی می‌باشد.

ایده‌ی شهر اسلامی، متعلق به مستشرقین است و در آن نوعی فرافکنی و جداسازی شهر
 اسلامی از دیگر شهرها و از جریان زندگی ساکنانش دیده می‌شود، این نکته اولین ضربه
 را به شهر اسلامی می‌زند.

از دوره قاجار و با ورود یهودیان به عرصه‌ی کتابت، در ادبیات ما اصطلاح «پیامبر اسلام»
 رایج شده است، این در صورتی است که در قرآن بر واژگانی نظیر رسول الله و رحمة
 للعالمین تأکید شده است.

استفاده از صفات جایگزین می‌تواند به جهان شمول شدن شهر مطلوب اسلام کمک کند، بعنوان مثال صفت «حلال» برای غذا که بیشتر از اسلامی مورد استقبال قرار گرفته و غیر مسلمانان نیز از غذاهای با برند حلال استقبال می‌کنند، قابل استناد می‌باشد.

برون دینی بودن برخی تعالیم اسلام در مورد شهر و سکونت، که تبعیت از این دستورات زمینه‌ی پذیرش اسلام را تسهیل می‌نماید، (مثال: خطاب حضرت سید الشهدا در روز عاشورا که علت عدم پذیرش سخنان حق را پر شدن شکم مخاطبان از غذای حرام عنوان می‌فرمایند).

خرج شدن بیش از اندازه از اسلام، در صورتی‌که همه‌ی امور جامعه را به جای صفت تخصصی خود با صفت «اسلامی» وصف کنیم. مثال: حمل و نقل اسلامی، اقتصاد اسلامی، غذای اسلامی، شهرسازی اسلامی و...

واکنش متناسب در مقابل روش غربی‌ها که برای تحمیل و نشر نظرات خود، محصولات و تمدنشان را جهانی می‌دانند و می‌نامند و نه غربی.

نقل قول از حضرت آیه الله خامنه‌ای مقام معظم رهبری (مدظله)، که غربی‌ها هم در سیاست و هم در علم، نظرات خود را «جهانی» می‌خوانند و بیان صفت اسلامی به نوعی این نظریات را محدود به جوامع اسلامی خواهد نمود.

نظریات مطرحی در حوزه برنامه‌ریزی شهری و معماری و شهرسازی، که به طور عمده ساخته و پرداخته‌ی غربیان، و پنهان و آشکار مبتنی بر جهت‌گیری‌های سکولار می‌باشد، نظیر توسعه پایدار، شهر خلاق، شهر شاد، شهر سالم، شهرالکترونیکی، شهر دانش بنیان و...، در جهت تأثیرگذاری بیشتر و به دور از برانگیختن تعصبات اعتقادی مخاطبین، فاقد قید مذهبی و یا مکانی و فرهنگی واضح است.

مقابله نرم با پروژه جهانی اسلام هراسی و اسلام ستیزی و معرفی ایده آل‌ها و ظرفیت‌های اسلامی در ساخت و اداره شهر، به دور از برانگیختن حساسیت مخاطبین و یا مغرضین (خیام باشی و همکاران، ۱۳۹۵).

۲-۱۰۸- انتخاب مفهوم «شهر طیب»

با توجه به استدلال‌های بیان شده، یافتن مفهومی جامع و فارغ از ابهامات مطرح، بر اساس دیاگرام تصویر ۷، در دستور کار قرار گرفت.

تصویر شماره ۷- شیوه‌ی بررسی و گزینش واژه‌ی جایگزین مفهوم شهر اسلامی (خیام باشی و همکاران، ۱۳۹۵)

بر اساس مطالعات انجام شده در قالب روش‌های مطرح نام برده، جلسات نقد و نظر، هم‌اندیشی با صاحب نظران و بالاخره ارزش‌سنجی واژه‌ها به روش دلفی و با مشارکت خبرگان، موضوع در قالب تشکیل جلسه مشترک و چرخش سه‌گانه پرسش‌نامه‌ی مربوطه با باز طراحی و تکمیل بر اساس خروجی‌های دور قبل، در هر مرحله با سنجه‌هایی نظیر «جامعیت مفهوم»، «تکرار در منابع معتبر اسلامی»، «ارجاع اندیشمندان به آن»، «قابلیت کاربرد در توصیف مفهوم شهر» و «پوشش سبک زندگی اسلامی- ایرانی»، واژه «شهر طیب» با توجه به تعدد تکرار در قرآن کریم به عنوان صفتی مطلوب و مورد عنایت حق تعالی از یک سو، و جامعیت مفهوم چه به عنوان ذکر مستقیم صفات بلاد (سوره اعراف آیه ۵۸ و سبأ آیه ۱۵ و...) و چه تأکید برخی تفاسیر بر آن به عنوان صفت انسان مؤمن پیرو ائمه معصومین؟ عم؟ و به طور طبیعی در تلاش برای رسیدن به جایگاه خلیفه الهی (در تفسیر واژه «شجره طیبه» در آیات ۲۴ و ۲۵ سوره ابراهیم و «بلد طیب» در آیه ۱۵ سوره سبأ) از سوی دیگر، به عنوان شهر مطلوب و مورد نظر اسلام با قابلیت مدل کردن و پیاده‌سازی مد نظر قرار گرفت. این انتخاب همچنین در تناسب با اثر متقابل شهر به عنوان ظرف سبک زندگی شهروندان مبتنی بر «حیات طیبه» در جایگاه مظرورف می‌باشد.

۲-۸- شاخص‌های شهر و شهرسازی و معماری اسلامی:

مطابق با گام دوم پژوهش، به طور طبیعی، پس از انتخاب واژه‌ی «شهر طیب»، برای مدل پیاده‌سازی شهر اسلامی باید نسبت به تدوین شاخص‌های دستیابی به این شهر در ابعاد مختلف به روش‌های علمی و با قابلیت پیاده‌سازی اقدام نمود.

۱-۲-۸ مبنای تدوین شاخص‌ها و سنجه‌های شهر طیب

حضرت آیه الله خامنه‌ای در بیانات خود در سال ۱۳۹۲ می‌فرمایند: «باید هر چه ممکن است، محیط زندگی شهر به گونه‌ای طراحی و ساخته شود که تحقق سبک زندگی اسلامی، راحت‌تر امکان پذیر باشد». از سوی دیگر، خداوند در آیه ۵۸ سوره اعراف می‌فرماید: «وَ الْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَ الَّذِي حَبَّتْ لَا يُخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُضَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ». این آیه به نحوی بیان‌گر این موضوع است که می‌توان «حیات طیب» را ثمره و میوه‌ی «شهر طیب» دانست. بر این اساس، استخراج شاخص‌های شهر طیب با توجه به ویژگی‌ها و خصوصیات حیات طیب و سبک زندگی اسلامی و تأثیری که معماری و شهرسازی به عنوان ظرف زندگی بر دستیابی به حیات طیب دارد، در تدوین مدل اجرایی شهر مطلوب اسلامی مد نظر قرار گرفت. ضرورت استفاده از معیارهای اسلامی- ایرانی در تدوین ضوابط معماری و شهرسازی، آنجایی مشخص می‌شود، که با گذشت زمان زیادی از صدر اسلام و پدید آمدن سلسله‌های مختلف حکومتی در ایران اسلامی و سایر کشورهای اسلامی، هنوز بسیاری از زمینه‌های لازم برای پیاده شدن احکام دین در شهرهای اسلامی خالی مانده است.

در جدول شماره ۱، شاخص‌های شهر اسلامی- ایرانی که تحت قالب «مدل مفهومی شهر طیب» در فاز اول پژوهش حاضر توسط نگارنده در قالب کارگروه علمی- تخصصی دبیرخانه دائمی شهر اسلامی پیشنهاد گردیده، بیان شده است.

جدول ۱- شاخص‌های اجمالی «مدل مفهومی شهر طیب»

ویژگی‌های کالبدی شهر طیب	ویژگی‌های اجتماعی شهر طیب	مبنای شهر طیب
تجلی هویت الهی	وحدت اجتماعی، عدالت خواهی	ولایت الهی و حاکمیت از قانون وی (توحید و عدل، اخلاق)
مسجد محور، محلات متجانس و دور از قطب بندی		
فرهنگ محور (پیوست فرهنگی)		
منظم، با مشارکت عمومی	قانون مدار، نظم پذیر و ولایت پذیر	
ثبت شفاف و منظم مالکیت ها و معاملات		
وجود قوانین و مقررات و اجرای دقیق آن‌ها		
خانواده بنیان	اخوت، احسان، رأفت، خیرخواهی، انصاف، قرابت	
مالکیت مسکن مطلوب و متعادل، وسیع و مناسب		
مناسب		
محله بنیان (مقیاس آشنایی و نظارت)	امر به معروف، نهی از منکر، نظارت و مسؤولیت پذیری	
امن و مقاوم، مبتنی بر پدافند غیر عامل	مجاهدت و شهادت طلبی، اشداء علی الکفار	
مبتنی بر وقف	انسان مداری، انفاق، ایثار، یاری، تکریم انسان	
مدیریت مشارکتی		
تذکرده‌ی، غفلت-زدایی، آخرت-گرایی	توجه به عبودیت و عبادت، متذکر به حضور در محضر الهی و احتراز از غفلت	
تسهیل ارتباط و تعامل با طبیعت و آیات الهی		
فقدان عناصر غفلت‌زا و سرگرم کننده		
آباد و سرسبز، با معماری مطلوب و مناسب	تولیدمحوری، کمال بخشی به منابع، احترام به طبیعت، قناعت، تلاش و کارمحوری	
عدم اسراف و تبذیر		
عدم تحریک و تشویق به طمع و مصرف،		
عدم حاکمیت سرمایه		
رعایت قواعد فقهی تلقی رکنان و بیع الحاضر للبادی		
هماهنگ و منسجم	وحدت اجتماعی و یگانگی، اخوت و برادری	
عدم جدایی طبقاتی		
پاک و به دور از آلودگی‌های محیطی، بصری و صوتی	سالم و با نشاط	
مناسب برای پیاده روی و فعالیت‌های فیزیکی روزانه		

(منبع: کارگروه علمی- تخصصی شهر ایرانی- اسلامی دبیرخانه دائمی شهر اسلامی، مطالعات مدل مفهومی شهر طیب، ۱۳۹۶)

۲۰۸-۲- مراحل و نحوه شاخص سازی «مدل اجرایی شهر طیب»

در طی مرحله استخراج شاخص‌ها، دو رویکرد موازی شامل بررسی آیات قرآن مجید و روایات معتبر اسلامی، و دیگری مباحث فقه نظام، نظریات نظریه‌پردازان و اساتید برجسته‌ی حوزه و دانشگاه در کنار شواهد تاریخی و حکمت‌های پنهان و آشکار مطرح در آثار ارزشمند به جای مانده از تمدن گذشته‌ی ایرانی و اسلامی، با مشارکت جمعی از علاقه‌مندان خیره در قالب طرحی پژوهشی در دبیرخانه‌ی شهر اسلامی شهرداری اصفهان و با پشتیبانی اندیشکده‌ی راهبردی شهر اسلامی سازمان بسیج اساتید استان اصفهان بررسی گردید. در بخش روایات و سیره پیامبر^ص؛ و ائمه اطهار^ع؛ کتب معتبری همچون بحار الانوار، من لا یحضره الفقیه، تهذیب، اصول کافی، استبصار و وسائل الشیعه مورد بهره‌برداری قرار گرفت. در بخش «مباحث فقه نظام»، نظریات نظریه‌پردازان و اساتید و شواهد تاریخی و حکمت‌های بیش از ۲۵ نظریه‌پرداز حوزوی و دانشگاهی داخل و خارج کشور با بررسی کلیه منابع که بالغ بر چند هزار صفحه کتاب، مقاله و متن می‌باشد مورد استناد قرار گرفت (جدول تصویر شماره ۱). در گروه اول بررسی‌ها یعنی مجموعه آیات و روایات، بیش از ۴۰۰ شاخص خُرد جمع‌آوری شد. در ادامه در بخش ارزیابی نظریات نظریه‌پردازان و حکمت‌های پنهان و آشکار آثار فاخر گذشتگان، بیش از ۱۵۰۰ شاخص خرد دیگر استخراج شد و در قالب دسته‌بندی کلی کمی یا کیفی بودن و با تعیین تعداد تکرار قرار گرفت.

در مرحله بعد موارد دارای مشابهت در هر دو بخش تجمیع گردیده و در نتیجه در بررسی آیات و روایات، ۹۰ و در حوزه نظریه‌پردازان، ۲۱۹ شاخص کلان مجزا به دست آمد. به عنوان نمونه بیشترین تعداد تکرار شاخص از آیات و روایات، متعلق به شاخص‌های «امکان نگهداری حیوانات اهلی در خانه» و سپس «نهی از بلند مرتبه سازی خانه‌ها» می‌باشد. بیشترین تعداد تکرار شاخص از منظر نظریه‌پردازان نیز، به ترتیب مربوط به شاخص‌های «فراهم نمودن امنیت در شهر در تمامی جوانب»، سپس «احداث حیاط (ترجیحا وسیع و مرکزی)»، «فضاهای سبز و باز در خانه» و «تأمین حریم خصوصی در همه جوانب طراحی شهر و مسکن» می‌باشد.

۸-۲-۳- مصاحبه با خبرگان به روش دلفی در تلفیق و تدقیق نهایی کلان شاخص‌های تحقق شهر طیب و اولویت‌بندی اجرایی آن‌ها

با هدف افزایش اعتبار پژوهش و قابلیت استناد به نتایج حاصل جهت تدوین مدل، از «روش دلفی» جهت تثبیت و تأیید شاخص‌های بومی‌سازی شده برای پیاده‌سازی شهر طیب، متناسب با هدف تمدن‌سازی نوین اسلامی در یک مرحله و سپس برای اولویت‌بندی اجرایی آن‌ها در مرحله دوم استفاده گردید. «دلفی» یکی از پرکاربردترین روش‌های تحقیق کیفی محسوب می‌شود، که در آن پل‌هایی از متخصصان بر مبنای جمع‌آوری نظرات و رسیدن به اجماع گروهی تشکیل می‌شود. روش دلفی به خصوص در موضوعاتی که دارای ابهام و یا بحث برانگیز هستند، بسیار راه‌گشا می‌باشد. دو رویکرد اصلی بر اساس هدف در روش دلفی وجود دارد. اگر هدف «ایجاد یک توافق بین اعضا» باشد، ترجیح بر این است که مراحل اجرا شامل سه دور یا بیشتر باشد و اگر از روش دلفی به عنوان ابزاری برای «سنجش نظرات» استفاده شود، تعداد دورهای کمتری (معمولاً دو دور)، کفایت می‌نماید.

بر این اساس در این پژوهش در مرحله اول بکارگیری روش دلفی برای «دقیق سازی و گزینش نهایی شاخص‌ها»، چون هدف، رسیدن به یک «اجماع کلی» بوده است، از سه دور گردش پرسش‌نامه‌ها (۴۰ عدد)، استفاده گردید، که در نهایت در طی این سه دور، ۳۵ پرسشنامه دریافت و بر این اساس لیست شاخص‌های بومی‌سازی شده در قالب ۴۳ کلان شاخص جمع‌بندی و نهایی گردید. در مرحله دوم بکارگیری روش دلفی در این مطالعه با هدف «تعیین اهمیت و اولویت اجرایی کلان شاخص‌ها»، از دو دور گردش پرسش‌نامه طراحی شده برای مرحله دوم بهره گرفته شد که در نهایت ۳۱ پرسش‌نامه دریافت گردید. لذا این نتیجه در مجموع حاکی از نرخ بازگشت بسیار خوب ۸۲ درصدی پرسش‌نامه‌ها می‌باشد. بررسی پرسش‌نامه‌ی ثانویه‌ی مدل دلفی، بیان‌گر پایایی پرسش‌نامه‌ی خبرگان به روش «آلفای کرانباخ» با مقدار ۰/۹۰ است که نشان از پایایی متغیرها در حد بسیار مطلوب می‌باشد. در بررسی روایی پرسش‌نامه از آزمون «کامو» استفاده گردید، که روایی نظرسنجی در شاخص‌های مطرح با مقدار ۰/۸۳۲، به خوبی تأیید می‌گردد. در این پژوهش برای تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز از روش‌های آماری و ریاضی با استفاده از نرم افزارهای Excel و Spss بهره گرفته شده است.

در جدول و نمودار تصویر ذیل، عناوین کلان شاخص‌های مدل اجرایی شهر طیب و

اولویت بندی پیاده سازی آن‌ها در شهرهای معاصر با هدف بستر سازی شکل گیری تمدن نوین اسلامی مطابق با گام دوم انقلاب ارائه شده است. بدیهی است در مرحله بعد و در آخرین گام، تحت قالب پژوهش‌های آتی باید نسبت به کمی سازی این شاخص‌ها و ورود آن‌ها به ضوابط حاکم بر ساخت و سازهای شهری با تصویب در مراجع ذی صلاح اقدام نمود.

جدول شماره ۲- عناوین و اولویت بندی کلان شاخص‌های مدل اجرایی شهر طیب

ردیف	کلان شاخص مدل اجرایی شهر طیب	امتیاز در طیف لیکرت
۱	رعایت عدالت برای همه‌ی اقشار جامعه و نبود هرگونه تبعیض	۴/۲۸
۲	رعایت جامع حقوق شهروندی در جامعه به ویژه رعایت حقوق همسایگان	۴/۲
۳	تأمین حریم مسکن در تمامی جوانب (عدم اشراف، حریم بصری، حریم ب‌۷ و بایبی و...)	۴/۲
۴	تقویت اخلاق محوری در شهر	۴/۲
۵	منع ضرر دیدن و ضرر رساندن	۴/۱۶
۶	بهداشت و نظافت عمومی و ایجاد خدمات بهداشتی عمومی در سطح شهر	۴/۱۲
۷	تأمین رفاه و آسایش برای همه‌ی اقشار ساکن، در مسکن و شهر	۴/۱۲
۸	رعایت اصول اقلیمی و تنظیم شرایط محیطی در فضاهای شهر و همچنین ابنیه شهر	۴/۱۲
۹	وجود منابع طبیعی مناسب مانند هوای خوب، آب فراوان، خاک حاصل خیز و... در جانمایی شهر و استفاده مناسب از عناصر طبیعی در شهر و خانه	۴/۰۸
۱۰	فراهم نمودن امنیت در شهر و قابل دفاع بودن فضاهای شهری و رعایت اصول ایمنی در ساخت و سازها	۴/۰۸
۱۱	نهی از اسراف، تجمل و خودنمایی و رعایت سادگی در شهر و ساخت و سازهای شهری	۴/۰۸
۱۲	حفظ اصول و ارزش‌های اخلاقی و دینی در طراحی عناصر شهری و کل شهر و متذکر بودن عناصر شهری به ارزش‌های معنوی	۴/۰۴
۱۳	مرکزیت و تسلط کالبدی مساجد در شهر و محلات با امکان دسترسی مناسب	۳/۹۶
۱۴	مالکیت مسکن برای آحاد جامعه (در صورت امکان برخورداری مسکن وسیع و عدم سکونت در منازل کوچک و مخروبه)	۳/۹۲
۱۵	تأمین خدمات و زیرساخت‌های عمومی مانند میدان، راه، مسجد و...	۳/۹۲
۱۶	توجه به مسائل بومی، دینی و ملی در طراحی کالبد، فضاها و همه‌ی عناصر شهری	۳/۹۲

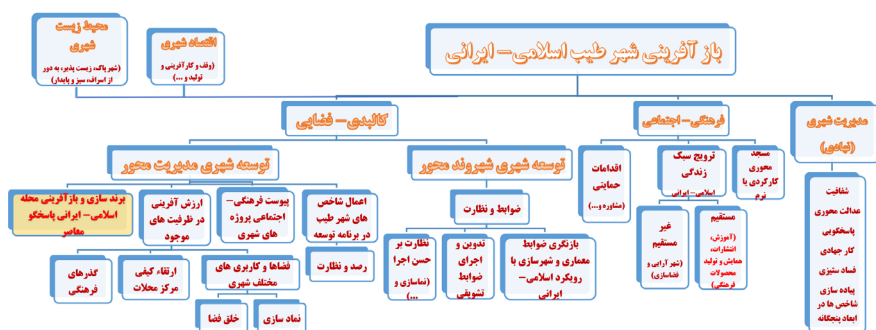
۳/۸۸	تأمین کاربری‌های خدماتی با پراکندگی و شعاع دسترسی مناسب در شهر و محلات، متناسب با ساختار کالبدی، فرهنگی و اجتماعی و توجه به سلسله مراتب ارائه خدمات از محله تا شهر	۱۷
۳/۸۸	توجه به علم و استفاده از تکنولوژی جهت پیشرفت جامعه	۱۸
۳/۸۸	توجه به اصول سنتی ساخت مساجد مانند سادگی، طهارت ملکیت، عدم تغییر کاربری، چهارضلعی بودن، نداشتن بازشو به معابر، تعریف حریم برای مسجد تا ۴۰ خانه از طرفین و...	۱۹
۳/۸۸	رعایت حریم مواهب عمومی طبیعی (کوه، رودخانه، درخت و ...) و همچنین مواهب انسان ساخت (پل، راه، سد و...)	۲۰
۳/۸۸	تبعیت از شیوه‌ی زیست پیامبر و اولیا (سبک زندگی ایرانی-اسلامی)	۲۱
۳/۸۴	جانمایی مشاغل و کاربری‌های دارای آلودگی و مزاحمت در حومه شهر	۲۲
۳/۸۰	رعایت تناسب انسانی در فضاهای شهری	۲۳
۳/۸۰	هم‌جواری متناسب مشاغل مختلف در کنار یکدیگر	۲۴
۳/۸۰	رعایت سلسله مراتب در طراحی فضاها و گذرهای شهری	۲۵
۳/۸۰	اهمیت فضا نسبت به توده	۲۶
۳/۷۲	ایجاد فضاهای تجاری و بازار با جانمایی و سلسله مراتب دسترسی مناسب در شهر و نظارت بر آن (در سطح محلی تا مرکز شهر)	۲۷
۳/۷۲	نهی از بلندمرتبه سازی ساختمان‌ها به جهت رعایت اعتدال و میانه‌روی و عدم اشراق، جلوگیری از نور، هوای مطبوع و وجود امکان مشاهده‌ی آسمان	۲۸
۳/۷۲	ممنوعیت بیگانه‌گرایی در نمادها، علائم و اشکال و عدم استفاده از مجسمه، تندیس و تصاویر جانداران در شهر	۲۹
۳/۷۲	انعطاف، تنوع و عدم یک‌نواختی عناصر شهری (فرم، فضا، خط آسمان) در عین هماهنگی و هویت‌مندی	۳۰
۳/۷۲	پیش‌بینی فضاهای عرضه‌ی مستقیم محصولات تولیدکنندگان، در جهت حمایت از کارآفرینی در کنار حمایت از مصرف‌کنندگان (قاعده فقهی تلقی رکیان و...)	۳۱
۳/۶۸	لزوم نصب نشانه و علائم هدایت‌گر و راهنما در راه و سطح شهر	۳۲
۳/۶۸	بهبود وضعیت خانه‌های نابسامان حومه‌ی شهر و جلوگیری از حاشیه نشینی	۳۳
۳/۶۴	توجه و توسعه‌ی راه‌ها، پیاده‌روها و تفکیک سواره از پیاده	۳۴
۳/۶۰	طراحی ویژه و متناسب با کاربری‌ها و دارای تناسب هندسی برای ورودی، راه‌ها و بناهای عمومی	۳۵
۳/۶۰	لزوم آباد کردن زمین‌های موات، بناها و...	۳۶
۳/۴۴	محدودسازی استفاده از خودرو و تأمین حمل و نقل عمومی متناسب با نیاز	۳۷
۳/۴۰	خودکفایی در تمام عرصه‌ها: معماری، تأمین نیازها و...	۳۸

۳۹	فشرده‌گی و عدم پراکندگی بیش از حد بافت شهری و در نتیجه خوانایی و وحدت کالبدی شهر و ابنیه	۳/۳۶
۴۰	طراحی شهر براساس محلات و اشتراکات قومی، دینی، شغلی و...	۳/۲۴
۴۲	امکان نگهداری حیوانات اهلی مفید و مورد تأکید در خانه‌ها	۳/۲۰
۴۲	عدم جواز تغییر کاربری خانه به سایر کاربری‌ها	۳/۲۰
۴۳	القای جهت واحد با تعریف کالبد شهر در جهت قبله	۳/۲۰

(منبع: نگارنده، ۱۴۰۰)

۲-۸-۴- الگوی اجرایی برنامه ریزی بازآفرینی شهر طیب اسلامی- ایرانی:

پس از گزینش مفهوم و استخراج ابعاد و اصول و شاخص‌های پیاده‌سازی شهر اسلامی از منابع معتبر اسلامی به کمک مطالعات کتابخانه‌ای و بهره‌گیری از نظرات خبرگان در قالب روش دلفی که به تدوین مدل مفهومی شهر طیب اسلامی - ایرانی انجامید، با همراهی خبرگان در ادامه مسیر سنج‌های عملیاتی شاخص‌های شهر طیب تدوین می‌گردد و بکمک آن‌ها ضمن ارزیابی وضع موجود، شرایط برنامه ریزی اجرایی بازآفرینی شهر طیب در قالب مدل اجرایی فراهم می‌گردد. در تصویر شماره ۸، الگوی برنامه ریزی پیاده‌سازی شهر طیب در شهرهای معاصر به صورت تدریجی و در ابعاد پنجگانه وجودی شهر شامل مدیریت شهری، فرهنگی- اجتماعی، اقتصاد شهری، محیط زیست شهری و بطور خاص با تأکید برحوزی فضایی- کالبدی پیشنهاد شده است.

تصویر شماره ۸- الگوی اجرایی برنامه ریزی بازآفرینی شهر طیب اسلامی- ایرانی در شهرهای موجود معاصر (منبع: نگارنده، ۱۴۰۰)

اگرچه برنامه ریزی پیاده‌سازی شهر طیب در قالب دیگرام اجرایی تصویر ۸، با توجه

به اولویت بندی شاخص ها (جدول شماره ۲) و با بسط فرآیند اقدامات قابل پیاده سازی می باشد، جهت افزایش کارایی برنامه می توان از روش برنامه ریزی راهبردی نیز استفاده نمود که این موضوع از فرصت این پژوهش خارج است.

اما مطابق با دیاگرام مدل اجرایی شهر طیب، در بُعد «نهادی»، مدیریت شهری متولی اصلی پیاده سازی الگوی شهر طیب خواهد بود و لذا از یک سو بسیاری از اقدامات باید مستقیماً توسط آن انجام شود و از سوی دیگر در سایر موارد نیز که خود مجری نمی باشد، نقش نظارتی مدیریت شهری در تحقق و کیفیت انجام فرآیندها کلیدی است. در طی این مسیر قطعاً سلامت سیستم و پایداری و اعتقاد عناصر نقش آفرین آن به موضوع در قالب شاخص هایی چون عدالت محوری، شفافیت و فساد زدایی، پاسخگو بودن و فعالیت جهادی از اهمیت به سزایی برخوردار خواهد بود. در حوزه «فرهنگی- اجتماعی» «مسجد محوری نرم» در کنار دو رویکرد موازی «حمایتی» و «اقدامات ترویجی (مستقیم و یا غیر مستقیم)» در خصوص شهروندان نسبت به سبک زندگی اسلامی- ایرانی در نظر گرفته شده است. در این بین «حمایت» موارد گوناگونی از خدمات مشاوره ای تا رویارویی با بزه و جرم و اقدامات پدافندی در حفظ سرمایه های اجتماعی و مقابله با تهاجم نرم فرهنگ های بیگانه را در بر می گیرد و «مسجد محوری نرم» نیز مبنا قرار دادن خانه خدا را در برگزاری بسیاری از برنامه و ارائه خدمات به شهروندان از حوزه فعالیت های فرهنگی و اجتماعی گرفته تا برنامه های اقتصادی نظیر امور خیریه، قرض الحسنه، حمایت از تعاونی ها و کار آفرینی تا تشکیل سمن های فعال در زمینه های مختلف متناسب با نیازهای محلات و شهر را در بر می گیرد. البته شاخص مهم مسجد محوری در حوزه برنامه ریزی توسعه کالبدی نیز از جایگاه خاصی برخوردار می باشد که باید بعنوان یک اصل در برنامه های توسعه ای مد نظر قرار گیرد.

در زمینه تحقق «کالبدی- فضایی» رویکردهای تمدن ساز شهر اسلامی که بیشترین تمرکز ما بر روی این حوزه می باشد، دو نوع توسعه شهری «شهروند محور» و «مدیریت شهری محور» قابل تعریف است. در «توسعه شهروند محور» که مبتنی بر فعالیت های فردی شهروندان در حوزه ساخت و سازهای شهری است، طبیعتاً مناسب ترین اهرم کنترل و هدایت، بازنگری و تدوین ضوابط شهرسازی و معماری در درجه اول و نظارت بر حسن اجرای آن در مرتبه دوم با رویکرد شهر طیب می باشد. اما «توسعه مدیریتی» که از ابعاد و گستردگی بیشتری برخوردار است، چهار محور «اعمال عملیاتی شاخص های شهر طیب

در برنامه های توسعه شهری سالانه تا پنج ساله»، «تدوین پیوست فرهنگی- اجتماعی پروژه های شهری و نظارت بر حسن اجرای آن» بطور واقعی یعنی حتی حذف برخی ابعاد و یا کل یک پروژه شهری مغایر با ارزش های شهر طیب، «ارزش آفرینی در فضاهای موجود شهری» و در بنیادی ترین گام «باز آفرینی محله اسلامی- ایرانی» پاسخگو به نیاز و محدودیت های امروز شهر و شهروندان را در بر می گیرد. «باز آفرینی محله اسلامی- ایرانی» در اصل شاه کلید عبور از مرحله نظری به عملیاتی در تحقق شهر اسلامی همسو با اهداف گام دوم انقلاب در تمدن سازی نوین اسلامی- ایرانی خواهد بود و با شکستن این تابو و عبور از مرزهای خود تحریمی، نهال شجره طیبه خود باوری در بین همه اقشار جامعه شکوفا خواهد شد و در این مرحله است که چرخ تمدن سازی نوین اسلامی- ایرانی با برند سازی در این زمینه وارد گردش خودجوش، مردم باور و با کمترین هزینه تحت تأثیر تعامل مستقیم با زیبایی ها و ارزش های الهی شهر اسلامی می گردد. در کنار این توجه به مختصات شهر اسلامی و شاخص های شهر طیب در ابعاد «اقتصادی» و «زیست محیطی» نیز از جایگاه مهمی برخوردار است. ترویج وقف پاسخگو به نیاز امروز شهر، حمایت از تولید و کار آفرینی و کنترل قیمت ها و هزینه معاش (خورد و خوراک، تفریح، رفاه و اسکان و ...) خانواده و مقابله با دلال بازی در همه زمینه ها و سوداگری مسکن با دو اهرم خود نظارتی برگرفته از تقوا و نظارت عالی نهادهای مربوطه در حوزه «اقتصاد شهری» و شهر پاک و سلامت، برخوردار از فضای سبز متشکل از درختان مثمر و کشاورزی شهری و پرورش حیوانات مفید با دقت نظر در بازیافت آب های خاکستری و استفاده از پسماندهای غذایی و... که شهر را از مصرف گرایی به سمت تولید سوق داده و همراه با آن شور و نشاط و سلامتی و آرامش و توجه به خالق را به ارمغان می آورد را باید در بُعد «زیست محیطی» شهر طیب جستجو نمود.

نتیجه‌گیری

در مجموع از آنچه بیان شد می‌توان گفت: شهرها، خاستگاه تمدن و ظرف زندگی شهروندی هستند. در حالی که شهروندان پدیدآورندگان و به مثابه روح و روان جاری در کالبد آن‌ها می‌باشند، و این دو با یکدیگر در ارتباط و اثرپذیری متقابل هستند و به همین خاطر، در تمام مکاتب و نظام‌های فکری و حکومتی، چه در گذشته و چه در عصر حاضر، همواره شهرها در کانون توجه بوده‌اند. در این بین، جهان‌بینی جهان شمول اسلامی، که هیچ زاویه‌ای از عرصه‌ی زندگی انسان را فراموش نکرده است، «تبلور تأمین نیازهای واقعی انسان در تمام ابعاد مادی و معنوی بر اساس اصول توحیدی»، «تعریف امت واحده» و «تقوالمحوری در تعیین ارزش و جایگاه انسان‌ها» را در شهر دیده است. بنابراین جا دارد با مطالعه‌ی منابع معتبر اسلامی از یک سو، و جمع‌بندی نظرات شاخص اندیشمندان از سوی دیگر، در کنار مرور و اکتشاف اصول حاکم بر مفاخر معماری و شهرسازی، و استخراج مبانی دینی مؤثر در ساخت شهر، با بررسی مصادیق کالبدی به جای مانده‌ی مطرح از گذشته؛ متناسب با پیشرفت علم و تکنولوژی، نسبت به ترجمان تبلور جهان‌بینی اسلامی و آینده‌نگاری مطلوب تحقق اهداف شهر اسلامی در مفهومی جامع؛ نظیر مدل «شهر طیب»، همگام با گام دوم انقلاب و منویات مقام معظم رهبری (مدظله) و آرمان بزرگ انقلاب اسلامی که همان آمادگی برای ظهور و تمدن‌سازی نوین اسلامی است، همت گمارد. بر این اساس در این پژوهش تلاش شده است به ارائه‌ی مدل مفهومی و اجرایی شهر اسلامی تحت قالب «شهر طیب» و با ارائه‌ی ۴۳ شاخص کلان پیاده‌سازی آن و با ذکر اولویت اجرایی به روشی جامع و علمی با بکارگیری شیوه دلفی و تشکیل درگاه‌های تضارب آراء نخبگان اقدام گردد.

کتابنامه

- اراکی، محسن، (۱۳۹۴ش)، فقه نظام عمران شهری، <http://www.mohsenaraki.com/fa> (دسترسی در تاریخ ۱۳۹۶/۴/۱۵).
- ابن خلدون (۱۳۹۱ش)، المقدمة ابن خلدون، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ج۱.
- تقوایی، علی اکبر و خدایی، زهرا، ۱۳۹۰، شخصیت شناسی شهر اسلامی با تأکید بر ابعاد کالبدی شهر اسلامی، تهران، فصل نامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۴.
- خیام باشی، احسان، تقوایی، مسعود، وارثی، حمیدرضا، نقش اجراء (۱۳۹۶ش)، «کاربری‌ها و فضاهای کالبدی شهرهای اسلامی در ظرفیت سازی تاب آوری شهری»، چهارمین کنگره بین المللی مهندسی عمران، معماری، توسعه شهری، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- خیام باشی، احسان، بانکی پور، امیرحسین، جهانبخش، عباس، سلمانی، حسن، نمازی، احسان (۱۳۹۶)، «شهر طیب، الگویی مطلوب در باز آفرینی شهر ایرانی- اسلامی»، چهارمین کنگره بین المللی مهندسی عمران، معماری، توسعه شهری، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- شورای عالی شهرسازی و معماری (۱۳۹۱/۱۲/۱۴ش)، «سند شاخص‌های لازم الرعایه جهت نیل به شهرسازی و معماری اسلامی- ایرانی».
- شکوئی، حسین (۱۳۷۷ش)، *اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا* (جلد اول)، تهران: انتشارات گیتا شناسی.
- فلامکی، محمد منصور (۱۳۸۵ش)، *فارابی و سیر شهروندی در ایران*، تهران: نشر فضا.
- فارابی، محمد (۱۳۹۸ش)، آراء اهل المدينة الفاضلة، تهران: دار زین‌العابدین.
- مطلبی، مسعود، نادری، محمد مهدی (۱۳۸۸ش)، «بررسی تطبیقی مفهوم آرمان‌شهر در اندیشه سیاسی اسلام، ایران و غرب»، بررسی تطبیقی مفهوم آرمان‌شهر در اندیشه سیاسی اسلام، ایران و غرب، فصلنامه مطالعات سیاسی، سال دوم، شماره ۶، ص ۱۴۶-۱۲۵.
- کارگروه علمی- تخصصی شهر ایرانی- اسلامی دبیرخانه دائمی شهر اسلامی (۱۳۹۶ش)، مطالعات مدل مفهوم شهر طیب.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۸/۰۲/۰۸ش)، پیام به مناسبت آغاز به کار شوراهای اسلامی شهر و روستا.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۶/۰۲/۰۸ش)، پیام به مناسبت آغاز به کار شوراهای اسلامی شهر و روستا.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۲/۰۲/۰۹ش)، بیانات در اجلاس جهانی علما و بیداری اسلامی.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷/۱۱/۲۲ش)، بیانیه گام دوم انقلاب.
- نوروزی، قدرت الله، حسینی نیا، سید احمد، خیام باشی، احسان، بدخشیان، سید احسان، نصر اصفهانی، مرتضی، اکرامی، محمدصادق (۱۴۰۰ الف)، *در آستانه آرمان‌شهر ایرانی- اسلامی (معرفی اهم منابع و دیدگاه‌های معماری و شهرسازی در ایران)*، اصفهان: انتشارات سازمان فرهنگی تفریحی ورزشی شهرداری اصفهان.
- نقی زاده، محمد (۱۳۷۸ش)، «مقدمه‌ای بر روش‌های احیاء شهر اسلامی در توسعه‌های شهری معاصر»، فرهنگستان علوم، ص ۳۱-۶۶.
- نقی زاده، محمد (۱۳۹۳ش)، *شهر زیبا، اصفهان*، انتشارات سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان.
- نقی زاده، محمد (۱۳۹۰ش)، *شهر آرمانی اسلام یا فضای حیات طیب*، تهران: نشر شهر.
- نقره کار، عبدالحمید، *شهر ایرانی- اسلامی، قطب معماری اسلامی*، خرداد ۱۳۹۳.
- نوروزی، قدرت الله، حسینی نیا، سید احمد، خیام باشی، احسان، بدخشیان، سید احسان، نصر

اصفهانی، مرتضی (۱۴۰۰ ب)، *خشت بهشت* (تصویرنگاری اصول و شاخص‌های معماری و شهرسازی ایرانی-اسلامی)، جلد اول (شهرسازی)، اصفهان: انتشارات سازمان فرهنگی تفریحی ورزشی شهرداری اصفهان.

• نوروزی، قدرت الله، حسینی نیا، ۷ سید احمد، خیام باشی، احسان، بدخشیان، سید احسان، نصر اصفهانی، مرتضی (۱۴۰۰ ج)، *خشت بهشت* (تصویرنگاری اصول و شاخص‌های معماری و شهرسازی ایرانی-اسلامی)، جلد دوم: مسکن، اصفهان: انتشارات سازمان فرهنگی تفریحی ورزشی شهرداری اصفهان.

• نوروزی، قدرت الله، حسینی نیا، سید احمد، خیام باشی، احسان، بدخشیان، سید احسان، نصر اصفهانی، مرتضی (۱۴۰۰ د)، *خشت بهشت* (تصویرنگاری اصول و شاخص‌های معماری و شهرسازی ایرانی-اسلامی)، جلد سوم (مسجد)، اصفهان: انتشارات سازمان فرهنگی تفریحی ورزشی شهرداری اصفهان.

.Good, Dion, The middle Eastern Islamic City: Type and Morphology •

.Kubat, A.S., et. al., Characterization of Street Networks in Turkish-Islamic Urban Form •